

EL-OBA

Müxtəlif məqsədlərin tələbi üzündən ortaya çıxan sənət və peşə müxtəlifliyi nizam-ıruzam üçündür. İlahi hikmət müxtəlif maraq, fərqli qabiliyyətlər yaratdı ki, hərə bir peşəyə meyl göstərsin: bəziləri daha şərəfli, bəziləri daha aşağı sənətlə məşğul olub razı və xoşhal olsunlar. Eləcə də hamı dövlətli olsaydı, bir-birinə xidmət etməzdilər, hamı yoxsul olsaydı, onda da bu vəziyyət yaranardı. Hamı eyni dərrakədə olub, eyni sənəti seçsə, başqaları lazım olanda məəttəl qalar, məqsədə çata bilməzlər. İnsanların eyniliyi onların məhvədir. Lakin bəziləri tədbirdə, bir qismi fəzilətdə, bir qismi şövkətdə, bir dəstə ağılın çoxluğunda, bir parası istedadın azlığında fərqlənsə — işlər qaydasında gedər, hər kəs öz layiq olduğu işi görür...

N.Tusi

Şəfəq HACIYEVA

Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru

TAMBUR NƏĞMƏLƏRİ

tambur Altaydan üzü bəri nə qədər yol gəlib...

Xalq yaradıcılığının digər sahələri kimi mahnılar da cəmiyyət və onunla üzvi surətdə bağlı olan insan şüuru təkin "rəməz" şəkilli informasiya daşıyıcısına çevrilir. Amerika folklorçusu Alan Lamaks haqlı olaraq, qeyd edir ki, istər məişətdə insanların öz-özünə zülmzüməsi, istərsə ele-bələ oxuması zamanın ümumi ab-havası ilə həmahəngdir: "Onsuz nə ibtidai din, nə əxlaq, nə tayfa yaddaşı olan tarix, nə də fəlsəfənin rüşeymləri, nəhayət, poeziyanın özü belə mövcud ola bilməzdi. İctimai əhəmiyyət kəsb edən hər hansı bir fikrin fərdə çatdırılması, nəsilərin yaddaşında kök salması, mahnılarda öz təzahürünü mütləq tapmış olur".

Balakən bölgəsi minilliklər boyunca bir çox xalqların məhrəban yaşadığı, zəngin və maraqlı folklorla malik bir məkandır. Bölgənin folklor mədəniyyətini isə heç şübhəsiz qədim tambur nəğmələri olmadan təsəvvür etmək çətinidir.

Balakəndə tamburun müşayiəti ilə oxunan, el arasında "hayla" adlanan nəğmələr bölgədə hər kəs tərəfindən sevilir. Özündə xalqa məxsus müxtəlif kulturoloji dəyərləri birləşdirən bu nəğmələr çox cəhətdən müxtəlif tarixi dövrlərdə müxtəlif hadisələrə rəğmən məzmun kəsb etmişdir. Əldə olan etnoqrafik materiallar haylalarnın dövr, zaman çərçivəsində yeni şəkil aldığını, əkin-biçinlə və digər zəhmət prosesləri

ilə yanaşı, müasir dövrlə bağlı həyat-məişət, sevgi-məhəbbət toy-bayram motivlərini özündə əks etdirdiyini göstərir.

Bəllidir ki, Altay xalqları udluqdan keçərək formalaşmış gələn səsə "hay", bu səsle oxuyan şəxsə isə "hayçı" deyiblər. Türkoloq alim, akademik V.V.Radlov "Türk ləhcələrinin lüğəti təcrübəsi" adlı monumental əsərində "kay" sözünün boğaz oxuması, "kayla"

sözünün isə boğaz səsi ilə nağıl və hekayətləri nəql etmək mənasında olduğunu göstərir. Maraqlıdır ki, bu söz türkdilli xalqlarda da bir-birinə bənzər, ancaq fərqli şəkillərdə söylənə bilər (hay, haylak, kay, kayo və s.). Tədqiqatçılar boğaz oxuma texnikasının türk tayfaları arasında bir zamanlar çox geniş yayılma fikrini söyləyir. Qədim türklər təbiət qüvvələrinin haylara tabe olduğuna inandığından "haylamaq", yəni hay söyləmək bəzən saatlarla sürərdi. Onlar ətraf aləmin sirlərini öyrənməyə cəhd etməklə yanaşı, həm də təbiətin fəvqə qüvvəsinə inanır, onlara nəğmələrlə təsir göstərməyə çalışırdı. Həm də bu nəğmələrin hər hansı simli aletlə müşayiəti mütləq idi. Sonralar dünyəvi dinlərin şaman ənənələrinə qadağa qoyması bu oxumanın sıxışdırılmasına səbəb olsa da, ayrı-ayrı xalqların folklor musiqisində həmin ənənə yaşamaqda qaldı. Təsədüfü deyil ki, uzaq Şiridə yaşayan türk xalqları arasında nəsil-dən-nəslə keçərək günümüzdə qədər gəlib çatmış bu ifa tərzii bir çox etnoqraf, folklorçu və musiqiçilərin diqqətini özünə çəkmiş, şaman ayinlərindən qaynaqlanan boğaz oxumaları YUNESKO tərəfindən dünyanın qeyri-maddi irsi kimi qəbul edilmişdir.

Balakən bölgəsindəki ahıllar ötən əsrin 70-ci illərinə qədər haylaçıların tambur çalğısı ilə mənzum hekayətlər söylədiyini xatırlayır. Təəssüf ki, zaman-zaman bu mənəvi sərvət unudulmuş, vaxtında toplanıb araşdırılmadığından bizə gəlib çatan yalnız bayatı biçimli, yeddi hecalı dördlüklər şəklində olan nəğmələr olmuşdur. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, bir sıra tədqiqatçılar, o cümlədən F.Korş, V.Jirmunski, V.Radlov, V.Qordlevski kimi görkəmli türkoloq-mütəxəssislər ayrı-ayrı tədqiqat işlərində yeddi-səkkiz hecalı seir növünün türk tayfalarına məxsus ən qədim şeir formalarından biri olduğunu və türkdilli xalqların epos yaradıcılığında bu ölçüdə poetik mətnlərin rast gəldiyini göstərirlər.

Haylalarda mətnin quruluşu 4 misralıdır. Hər hayladan əvvəl instrumental giriş olur və hər

hayla o birindən solo çalğı ilə ayrılır. İlk baxışda çox sadə görünən belə melodik parçalar xalqlarda, nağıllarda, atalar sözlərində olduğu kimi xalqın genetik kodlarını da öz yaddaşında saxlayır.

Tambur aletinin arxaik quruluşu, bəsit konstruksiyası, məhdud imkanları aletdə istənilən melodini deyil, yalnız tambur mahnılarının ifasına üstünlük yaradır. Bu həvalənin gözəlliyi və şirinliyi onların məhz sadəliyində və məzmunundadır.

Haylaların məzmunu məzəli, satirik, kədərli, məhəbbət, iztirab və qeyri motivləri özündə əks etdirə bilər. Bu nəğmələrin digər bir xüsusiyyəti isə insanın həyatda rolu, arzu və istəklərini bəyan etməsi, həm də realist düşüncənin özünəməxsus şəkildə ifadə olunmasıdır. Bəzən haylaçı dinləyicinin hər hansı birinə onun adı ilə birbaşa müraciət edir, ona öz arzularını, şəninə tərifli sözlər yetirir ki, bu da həmin şəxsə razılıq hissi yaratmış olur. Misralara şəxsin adı, heca, nida və bütöv kəlmə əlavə olunmaqda hecaların sayı artır, təzə ritm ortaya gəlir. Hayla oxunarkən bəzən eşitdiyimiz "aygülüm", "ay bala", "ay", "ey", "belə", "ehey" və s. bu kimi nidalar musiqinin avaz quruluşundan doğan, onu tamamlamaq üçün ifaçı tərəfindən söylənən əlavə sözlərdir.

Araşdırmalar göstərir ki, bu nəğmələrdə təbiət mövzusu başlıca yer tutur. Təbiət təsviri haylaların mövzusunda yer alır, insanı əhatə edən ətraf mühit, son dərəcə poetik boyalarla verilir. Belə bir qənaət doğur ki, haylalar Azərbaycan folklorunun ən qədim janrlarından olmuş, haylalar - minillikləri aşmış gələcək uzun bir inkişaf yolu keçmişdir. Bəllidir ki, xalqın tarixi sadəcə tarix olaraq qalmamış, həm də şer və musiqinin qovuşduğu haylalara çevrilərək öz dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Bu nəğmələrdə yer alan toponimlərin həm də bölgə tarixinin öyrənilməsində qiymətli mənbə olduğu xüsusilə qeyd olunur. Bu mahnıların digər xarakterik cəhəti onların eyni tempdə başlayıb, elə həmin tempdə də sona yetməsidir. Bəzi

nəğmələrinə bir qədər yeyin tempdə ifa olunmasını da müşahidə edirik.

Tamburçuların nəğmə yarışması, improvizə üstündə poetik söyləmə - xalq yaradıcılığının çox sevilən formalarından biridir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, belə yarış-nəğmələr əksər türkdilli xalqların mədəniyyətində geniş yayılıb. Məlum olduğu kimi dəyişmələr həm də ayrı-ayrı dastanlarımızda mərkəzi elementlərdən biri hesab olunur. Bu gün Balakəndə ozan sənətində dəyişmələrin mövcudluğu bu janrın hələ çox qədim dövrlərə aid olması barədə fikirləri bir daha təsdiqləyir. Çox vaxt haylaçının uğurlu improvizəsi dinləyicinin nidaları ilə müşayiət olunur ki, bu cür reaksiya növbəti improvizə üçün bir növ özlü rolunu oynayır. Dəyişmələrdə haylaçılardan biri müəyyən bir bəndi oxuyur, ikinci bəndi söyləyən haylaçıdan nəinki mövzuya riayət etmək, həm də şer in ölçüsünü, qafiyəsini gözləmək tələb olunur. Şer in ölçüsünü pozan və ya cavab verə bilməyən tərəf uduzan sayılır. Bəzən belə dəyişmələr saatlarla sürərək heç bir tərəfin qalibiyyəti olmadan sona yetir. Belə dəyişmələrdə haylaçının dərin, tutarlı fikir söyləmək bacarığı, cavab ustalığı yüksək qiymətləndirilir. Dəyişməni həvəsle dinləyən xalq yarışan haylaçı sənətinə qiymət verir, üstün gələcək tərəf haqqında xəbər bütün bölgəyə yayılır, el arasında böyük rəğbət qazanır.

Folklor musiqisi bir növ xalqın tarixinin, mənəviyyatının, mədəniyyətinin güzgüsü kimidir. Təqdire layiqdir ki, Balakən bölgəsinin musiqi həyatında tarixi ənənəsi olan tambur ifaçılığı xalq tərəfindən bu gün də yaşadılır. Dildə-ağızda dolayan janr kimi el şənliklərində, yığıncaqlarda, iməciliklərdə, toy-düyünlərdə bu gün də tambur çalınıb, hayla oxunur. Balakənlilər qan yaddaşında yaşayan bu nəğmələrin insana qayğılı, kədərli anlarda hər şeyi unutturduğunu, tambur sədalara ilə təsəlli tapdığını söyləyirlər...